

Sto let pražské Slovanské knihovny

Hundred Years of the Slavonic Library, Prague

PhDr. Lukáš Babka / Národní knihovna České republiky (The National Library of the Czech Republic), Mariánské náměstí 190/5, Praha 1, 110 00

RESUMÉ: Studie se věnuje pražské Slovanské knihovně, která si v roce 2024 připomíná sté výročí své existence. Knihovna vznikla v roce 1924, od roku 1958 je autonomní součástí dnešní Národní knihovny České republiky. Kromě okolností jejího vzniku a klíčových dat její historie se text soustřeďuje především na proměny knihovny v posledních přibližně třiceti pěti letech. V tomto období zásadně modernizovala a elektronizovala vykonávané knihovnické činnosti, podílela se na několika digitalizačních programech a zapojila se do řady mezinárodních kulturních a odborně slavistických projektů. Díky práci několika generací odborných knihovníků tak současná Slovanská knihovna představuje jedno z center světového slavistického výzkumu.

KLÍČOVÁ SLOVA: Slovanská knihovna (Praha), slavistika, dějiny knihovny, Ruská pomocná akce

SUMMARY: The study focuses on the Prague Slavonic Library, which marks its centenary in 2024. The library was founded in 1924 and it has been an autonomous part of the today's National Library of the Czech Republic since 1958. Besides the circumstances of its establishment and key dates in its history, mainly the changes of the library in the last thirty-five years (after 1989) are covered. In this period, it has notably modernized and computerized the library activities, participated in several digitization programmes and joined a number of international cultural and professional Slavic Studies projects. Thanks to the activities of several generations of specialized librarians, the current Slavonic Library is one of the centres of Slavic Studies in the world.

KEYWORDS: Slavonic Library (Prague), Slavic Studies, history of the library, Russian Aid Action

Článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace, poskytované Ministerstvem kultury ČR.

Úvodem

Na počátku listopadu 2024 uplyne sto let od okamžiku, kdy zahájila činnost Slovanská knihovna. Tehdy, konkrétně 4. listopadu 1924, byla do jejího původního sídla v Místodržitelském letohrádku v pražské Stromovce přivezena první zásilka několika tisíc ruských knih. Dnešní Slovanská knihovna spravuje fond čítající 900 000 svazků slavistické literatury a desítky tisíc dokumentů řazených mezi tzv. speciální sbírky. Každoročně se rozrůstá průměrně o 8000 nových titulů. Mezi jejími pracovníky působila a působí řada osobností mezinárodního renomé, sama knihovna představuje jedno z center české, ale i světové slavistiky. Aktivně se zapojuje do mezinárodního slavistického dění, participuje na mnoha odborných projektech slavistického knihovnictví.¹

Historické ohlédnutí

Po celou dobu své existence se knihovna snaží navazovat na tradici české slavistické vědy a dále ji rozvíjet. Slavistika, vědní disciplína zkoumající jazyk, literaturu a historii jednotlivých slovanských národů a jejich vzájemné vztahy, v českých zemích zakořenila již v době svého ustavení na sklonku 18. století. V úzce vnímané knihovnické práci je Slovanská knihovna do jisté míry pokračovatelkou Knihovny Národního muzea, která systematicky shromažďovala slovanskou a slavistickou literaturu od svého vzniku v roce 1818 až do roku 1918, kdy po vyhlášení československého státu pozměnila své priority.

Slovanská knihovna byla založena ministerstvem zahraničních věcí částečně z pragmatických a strategických důvodů daných tehdejší zahraničněpolitickou orientací nově vzniklého Československa. Obecně řečeno – stejně jako v případě několika dalších podobně zaměřených institucí založených po roce 1918, bylo důležitým úkolem knihovny shromažďovat informace o Rusku (Sovětském svazu) a dalších slovanských státech s cílem podporovat československou zahraniční politiku. K tomuto obecně formulovanému záměru lze přidat i několik příčin konkrétních. Od počátku dvacátých let 20. století se připravoval vznik Slovanského ústavu – široce koncipované instituce pro výzkum Slovanů. Jejich podrobné poznání a navázání spolupráce s nově vytvořenými slovanskými státy bylo totiž jednou z tehdejších československých zahraničněpolitických priorit. Na vzniku ústavu spolupracovalo několik ministerstev, přičemž ministerstvo zahraničních věcí dostalo za úkol provozovat knihovnu, která by byla informační základnou ústavu, jemuž měla být posléze předána. Kvůli finanční náročnosti provozu knihovny byl však tento záměr opuštěn a ministerstvo spravovalo tuto knihovnu, tedy Slovanskou knihovnu, až do roku 1939.

Bezprostřední podnět k založení knihovny dala skupina uprchlíků z bývalé Ruské říše, kteří (díky Ruské pomocné akci – velkorysému vládnímu programu na podporu této vlny exilu) našli v Československu ochranu před bolševickým terorem, životní zázemí a profesní uplatnění. Jelikož se finanční podpora distribuovaná především prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí soustředila na vzdělanost, školství a intelektuální elity, začali se v Československu usazovat četní vzdělanci. Ti si jednak přiváželi své soukromé knihovny, pro něž hledali vhodné umístění a náležité uplatnění, jednak bylo současně

1 Nejpodrobněji popisuje dějiny Slovanské knihovny a její fond monografie: Lukáš Babka: *Slovanská knihovna 1924–2024: (průvodce po dějinách, fondech a službách) = The Slavonic Library, Prague 1924–2024: (a guide to its history, funds and services)*. Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2023. Bohatý zdroj informací o historii Slovanské knihovny představují vzpomínky jejího dlouholetého pracovníka Jiřího Vacka nazvané *Slovanská knihovna – můj osud* (Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2016).

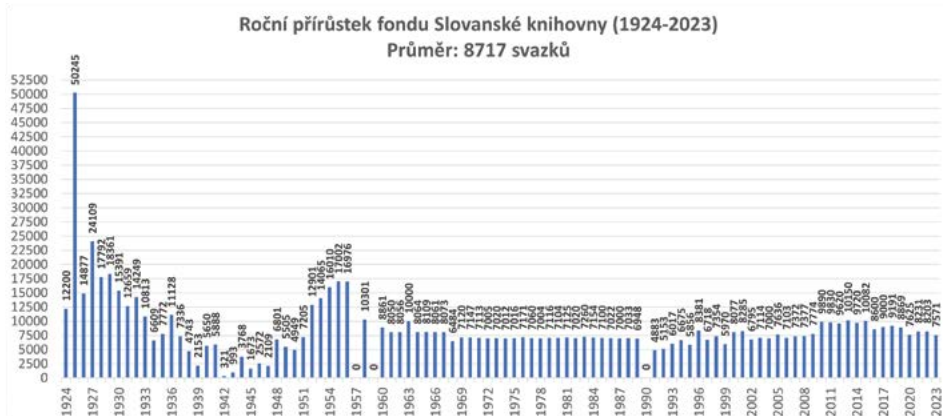
nutné vytvořit této nové společenské skupině určité badatelské zázemí. Tím se stala právě Slovanská knihovna. Základ knihovni sbírky tak představuje několik soukromých knihoven těchto emigrantů. Jeden z nich, národohospodář, bibliograf a žurnalista Vladimír N. Tukalevskij (1881–1936), stál v prvních letech činnosti knihovny v jejím čele. Shromažďování tištěné produkce vydávané emigranty z Ruského impéria i dalších relevantních emigrantů se přirozeně stalo jednou z akvizičních priorit, z jejichž výsledků těží knihovna dodnes.

Doba první republiky byla pro rozvoj knihovního fondu doslova obdobím hojnosti. Poměrně velkorysá finanční podpora umožňující nákupy celých knihoven na zahraničních trzích a rozsáhlé dary z Československa i ze zahraničí způsobily překotný růst fondu. Jen během prvních tří měsíců své existence knihovna získala 42 206 svazků. Na počátku roku 1930 sbírka čítala 137 584 svazků a na konci třicátých let, kdy kvůli zániku Československa došlo k první velké krizi fungování knihovny, obsahoval fond více než 220 000 svazků (viz graf 1).

V době druhé světové války byl přístup do Slovanské knihovny, která tehdy fungovala jako slovanské oddělení Zemské a univerzitní knihovny, prakticky znemožněn. Veřejnosti se opětovně otevřela až po osvobození Československa, v letech 1948–1958 pak existovala samostatně. Šlo však současně o desetiletí nejostudnější, neboť v jeho průběhu knihovna sloužila plně komunistickému režimu. Namísto snahy o rozvoj slavistiky byla jejím úkolem ideologická podpora československo-sovětských vztahů. Pod nedůsledným, ideologicky motivovaným vedením ředitelů Václava Čejchana (1904–1973) a Miloně Konvalinky (1922–2003) byl fond zaplevelován nekvalitními tituly z neprofilových oborů zemědělství, chemie nebo lékařství, jejichž jedinou devizou bylo propagandistické vy-zdvihování vysoké úrovně sovětské vědy a socialistického zřízení.

Změna k lepšímu nastala postupně od roku 1956, kdy se ředitelem knihovny stal spisovatel, folklorista a knihovník Josef Strnadel (1912–1986), jehož roku 1977 vystřídal knihovník a rusista Jiří Vacek (1939–2017). I přes jejich erudici a snahu orientovat knihovnu na odbornou slavistiku zůstávala celá oddělení knihovního fondu až do pádu totality v roce 1989 z politických důvodů čtenářům prakticky nedostupná.

Roku 1958 patřila Slovanská knihovna k institucím, jejichž spojením vznikla Státní knihovna Československé republiky (nynější Národní knihovna České republiky). Součástí Národní knihovny České republiky je Slovanská knihovna dodnes, v odborně-knihovnických činnostech funguje autonomně. Příslušnost k Národní knihovně je logická již proto, že od roku 1929 sídlí Slovanská knihovna v Klementinu, hlavní budově Národní knihovny České republiky.

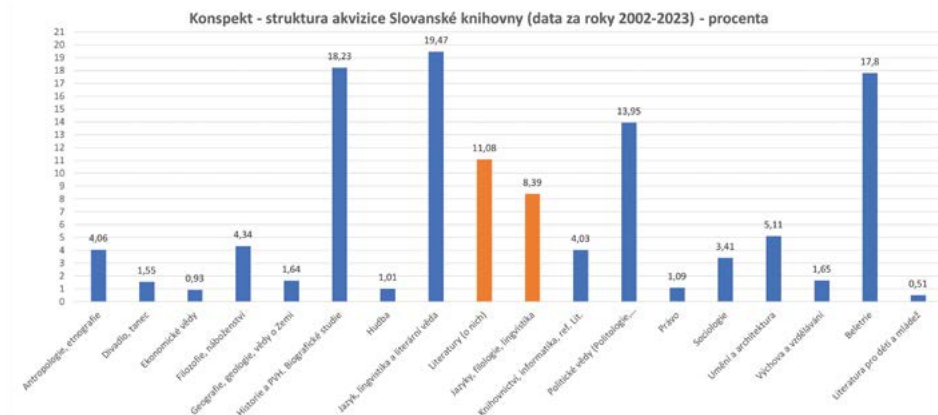

Graf 1 Roční přírůstek fondu Slovenské knihovny. Je-li v grafu uveden údaj 0, nebyl počet získaných dokumentů v daném roce zjištěn.

Proměny knihovny po roce 1989

Na počátku demokratických změn v roce 1989 se Slovenská knihovna nenacházela v dobré situaci. Dlouhodobě přerušené vztahy se západními partnerskými institucemi znamenaly značnou izolaci od světového dění v oblasti slavistického knihovnictví. Mnohaleté znepřístupnění velkých částí fondu způsobilo úpadek kurátorské znalosti o těchto sbírkách a jejich veřejné pozapomnění. Společenské změny v tehdejší Československu s sebou přinesly euforický odklon zájmu veřejnosti od dosud povinné výuky ruštiny a ostatních slovanských jazyků k jiným společenskovědním okruhům. Před tehdejší týmem Slovenské knihovny v čele s Milenou Klímovou (1934–2016), která v letech 1992–1999 knihovnu vedla, tak stálo několik zásadních úkolů: zkvalitnit uložení fondu a zjednodušit přístup k němu; podpořit veřejné povědomí o unikátních částech fondu a přilákat tak do knihovny relevantní, především zahraniční badatele; obnovit nebo nově vytvořit vazby s ostatními podobně orientovanými zahraničními institucemi; pokusit se zacelit alespoň ty největší mezery v knihovním fondu vzniklé mnohaletou izolací od zahraničních (především tedy západních) dodavatelů literatury, vědeckých ústavů a partnerských knihoven. Řada z těchto cílů byla pochopitelně společná pro celou Národní knihovnu, stejně tak jako kroky, které bylo nutné učinit při jejich naplňování.

Již v době komunistické nesvobody se Slovenská knihovna postupně oprostila od získávání dokumentů, které svým charakterem nespadały do profilu knihovny jakožto odborné slavistické instituce. Po roce 1989 byl v tomto smyslu akcentujícím odbornost upraven i plán doplňování. Strukturu akvizice, která je zaměřena na humanitní vědy s preferencí filologie (čili literární vědy a jazykovědy), historie a politikologie, dokládá například přehled akvizice strukturovaný podle metodiky Konspektu, jak je patrné v grafu 2.

Graf 2 Struktura fondu Slovanské knihovny podle metodiky konspektu. Příslušné kategorie konspektu, které jsou ve Slovanské knihovně přidělovány od roku 2002, obsahuje v současnosti 125 636 záznamů dokumentů. Marginální kategorie, které obsahují méně než 0,5 % titulů, jsou kvůli přehlednosti pominuty. Pro lepší představu je obecně heslo Jazyk, lingvistika a literární věda rozděleno i na dvě hlavní kategorie – literární věda a jazykověda.

Díky řadě přátel a spřízněných institucí se podařilo zaplnit nejcitelnější mezery ve fondu jak západní slavistické produkce, tak ve sbírce tzv. emigrantik, což je téma z historických příčin pro knihovnu příznačné.² Knihovna se brzy zapojila do odborných aktivit mezi-národní slavistické knihovnické komunity, stala se členem nejdůležitějších oborových organizací. Samozřejmostí bylo oživení úzké spolupráce se Slovanským ústavem, který obnovil svou činnost v roce 1992 a roku 1998 se stal plnohodnotným ústavem Akademie věd České republiky.³

Snaha o zjednodušení dostupnosti fondu (tedy snadno dostupný kvalitní katalog) spadala do doby vzniku internetu a komplexního redefinování katalogizační práce.

V první polovině devadesátých let byly do podoby mikrofiší převedeny dva hlavní lístkové katalogy: ⁴ generální jmenný katalog Slovanské knihovny a lístkový katalog knih a časopisů Ruského zahraničního historického archivu – instituce existující v Praze v letech 1923–1945, která se sbírkotvorně zaměřovala na ruskou revoluci, občanskou válku, vývoj SSSR a problematiku ruské emigrace.⁵ Její sbírka knih, časopisů a novin byla Slovanské knihovně předána na sklonku čtyřicátých let minulého století. V letech 1997 a 1998 byly oba tyto katalogy naskenovány a v současné době jsou volně dostupné na internetu v systému RetriS.

Roku 1997 začal být vytvářen elektronický katalog Slovanské knihovny v systému Aleph. Ve stejné době bylo logicky ukončeno doplňování lístkových katalogů. Až do roku 2012 pak knihovna prováděla postupnou retrospektivní konverzi těchto katalogů do elektronické podoby. Na ukončenou retrokonverzi navázalo rozšiřování provizorních

2 Mezi největší dárce, kteří knihovně věnovali velké množství knih ze své produkce, patří Ševčenkova vědecká společnost, nakladatelství Posev a YMCA Press a Ukrajinská svobodná univerzita. Ze soukromých knihoven byly nejhodnotnějšími dary Hany Capové, Michala Reimana a Lva Roitmana.

3 O vztahu Slovanské knihovny a Slovanského ústavu například: Milena Klímová: Slovanská knihovna a Slovanský ústav, *Slavia* 68 (1999), č. 3–4, s. 432–435.

4 Zhotovení mikrofiší zajistilo americké vydavatelství Normanna Rosse.

5 Podrobněji k Ruskému zahraničnímu historickému archivu například: Anastasija Kopršivova: Russkij zagraničnyj isto-ričeskij archiv pri Ministerstve inostrannyh del Čechoslovackoj republiky. In: *Golosa izgnannikov*. Praha: Izdatelstvo RT+RS Servis, 2008, s. 389–394; Lukáš Babka: New Documents on the History of the Russian Historical Archive Abroad in Prague, *Slavic & East European Information Resources* 13 (2012), no. 2–3, s. 152–159.

starších záznamů, vytváření plnohodnotných záznamů periodik, rekatologizace celé sbírky novin Ruského zahraničního historického archivu a obohacování záznamů titulů vydaných v cyrilici o základní popisné údaje v původním písmu, což usnadňuje vyhledávání těm zájemcům, kteří neznají pravidla české transliterace. V současné době se, kromě průběžné katalogizace nových přírůstků, do katalogu doplňují především záznamy historických kartografických dokumentů, historických rukopisů a dokumentů, které z různých důvodů nemají záznam v lístkovém katalogu a nebyly tudíž podchyceny programem retrospektivní konverze. Pracovníci knihovny se podílejí na vytváření jmenných a předmětových autoritních hesel a na projektu skenování obálek a obsahů. Samozřejmější je předávání záznamů do Souborného katalogu České republiky. Elektronický katalog Slovanské knihovny je integrován do několika oborových bran pro slavistiku.

Souběžným katalogizačním úkolem je třídění a evidence tzv. sbírek speciálních dokumentů. Jde o materiály jiné než obvyklé knihovní podoby, tedy o sbírky listinného, obrazového nebo výtvarného charakteru. Dosud bylo utříděno 34 těchto sbírek různého rozsahu, jejichž inventární seznamy jsou dostupné na webu „Speciální sbírky Slovanské knihovny“.⁶

Lepší informovanosti o unikátních částech fondu napomáhala od počátku devadesátých let organizační a pořadatelská činnost. Slovanská knihovna sama nebo ve spolupráci s jinými institucemi připravila řadu mezinárodních konferencí a výstav, které do Prahy přivedly desítky relevantních badatelů. Ti, poté co se seznámili s bohatstvím fondu, začali často do knihovny přijíždět opakovaně.⁷ Informaci o sbírkách knihovny šíří i sami zaměstnanci knihovny, kteří se účastní odborných akcí mezinárodního charakteru.

Od devadesátých let minulého století se knihovna podílí na programech mikrofilmování a digitalizace unikátních dokumentů. Cílem této činnosti je chránit originální dokumenty a zjednodušit jejich dostupnost a současně vytvářet virtuální badatelské prostředí přinášející nový typ studijních možností.

Na mikrofilm bylo postupně převedeno 370 000 stran (1050 titulů) novin ohrožených postupným rozpadem kvůli špatné kvalitě papíru. Jde o unikátní tituly vybrané z rozsáhlé sbírky bývalého Ruského zahraničního historického archivu – o noviny z doby občanské války v Rusku, noviny vydávané na územích bývalého Sovětského svazu v době, kdy se tato území nacházela pod německou okupací v letech 1941–1945, a noviny vydávané po celém světě v letech 1918–1945 příslušníky multietnické vlny emigrace z bývalého Ruského impéria.

Projekty digitalizace lze rozdělit na čtyři části:

1. V rámci programu VISK 6 bylo dosud digitalizováno 83 historických rukopisných knih. Jejich kopie jsou dostupné v digitální knihovně Manuscriptorium.

⁶ Dostupné na adrese: <https://sbirkysk.nkp.cz>.

⁷ Největší akcí tohoto typu byla několikadenní konference Ruská, ukrajinská a běloruská emigrace v meziválečném Československu mezi dvěma světovými válkami, které proběhla v roce 1995. Na ni navázala řada dalších akcí věnujících se dílčím otázkám emigrace z Ruského impéria i obecně slavistickým tématům.

2. Společný projekt Národní knihovny ČR a společnosti Google realizovaný v letech 2011–2019 umožnil z fondu Slovanské knihovny digitalizovat přibližně 4100 svazků historických tisků vydaných do konce 18. století a přibližně 32 000 titulů vydaných v průběhu 19. století. Jejich kopie jsou dostupné na stránkách programu GoogleBooks, počítá se s jejich konverzí do knihoven Manuscriptorium (historické tisky) a Kramerius (produkce 19. století). V letech 2024–2025 se uskuteční ještě jedna menší fáze programu.
3. Již od konce devadesátých let byla v prvních verzích knihovny Kramerius dostupná část novin a časopisů vydávaných ruskými, ukrajinskými a běloruskými emigranty na území meziválečného Československa – celkem šlo o 255 titulů. Toto téma bylo jednou z priorit podílu Slovanské knihovny na budování Národní digitální knihovny, kdy od roku 2014 prošlo digitalizací celkem 2700 monografií a 60 dalších titulů periodik uvedené provenience. V současnosti se zájem knihovny zaměřuje na digitalizaci zásadních odborně slavistických monografií a na knihy vydané knihovnou v průběhu její existence.
4. Od roku 2021 knihovna participuje na vytváření obsahu portálu *esbirky.cz*, který provozuje Národní muzeum. Na portálu jsou postupně zpřístupňovány dokumenty obrazového charakteru ze sekce sbírek speciálních dokumentů. Dosud bylo zpřístupněno přibližně 4500 unikátních dokumentů (fotografií, plakátů, letáků), které vzbuzují živý zájem mezinárodní odborné veřejnosti.⁸

Propagaci knihovního fondu napomohl také úspěch dosažený v roce 2007. Organizace UNESCO tehdy rozhodla o zařazení sbírky novin a časopisů vydávaných v letech 1918–1945 po celém světě příslušníky uprchlické vlny z území zaniklé Carské říše, kterou ve fondu uchovává Slovanská knihovna, na seznam světového kulturního písemného dědictví „Paměť světa“.⁹ Tato skutečnost jen podtrhuje mezinárodní význam, jaký má Slovanská knihovna pro studium fenoménu označovaného jako „Rusko mimo Rusko“.

Nejpalčivější problém Slovanské knihovny v době jejího stého jubilea představuje nevyhovující prostorové umístění způsobené nedokončenou rekonstrukcí Klementina. V roce 2014 knihovna uvolnila dosavadní půjčovnu a studovnu, které byly rekonstruovány a nyní slouží jinému účelu. Původní časově nedlouhé provizorium, které mělo být završeno získáním nových, velkoryse pojatých prostor pro veřejnost i vhodného zázemí pro pracovníky, však „zamrzlo“ společně s celkovou rekonstrukcí Klementina. Čtenáři tak musejí nadále poměrně komplikovaně přicházet do provizorních, ne zcela vyhovujících prostor. Badatelský komfort zlepšují alespoň novinky odborné literatury, beletrie a vybrané tituly periodik, které mají badatelé k dispozici v půjčovně. Ve studovně je pak poměrně bohatá příruční knihovna referenční literatury. Pracovníci mají dočasné zázemí v několika společných kancelářích roztroušených po celém areálu Klementina. Stranou tu ponecháváme problém konstantního nedostatku skladových prostor, který vyřeší výstavba další budovy depozitáře v areálu knihovny v pražské Hostivaři.

8 Prezentace Slovanské knihovny na portálu *esbirky.cz* je k dispozici zde: <https://www.esbirky.cz/hledat/institute/36044551>.

9 Složení sbírky přibližuje knižní průvodce: Jiří Vacek – Lukáš Babka: *Hlasy vyhnaných: periodický tisk emigrace ze sovětského Ruska (1918–1945)*. Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2009.

Závěrem

Závěrem stojí za to připomenout, že Slovanská knihovna je institucí veřejně přístupnou, studovat v ní tedy může každý registrovaný uživatel Národní knihovny České republiky. Stačí se jen registrovat v Hale služeb a poté vystoupat do podkrovních prostor Klementina, kde se nacházejí půjčovna a studovna. I přes provizorium způsobené nedokončenou rekonstrukcí Klementina zde lze najít komfortní badatelské zázemí. Zájemce se může věnovat buď odborné práci, nebo jen nezávazně prolístovat novinky ve fondu, případně se pokochat krásným výhledem na klidné Révové nádvoří, jehož zurčící kašna dotváří genia loci, který je pro Slovanskou knihovnu a její uživatele charakteristický již celé století.

Obr. 1 Interiér Slovanské knihovny v Místodržitelském letohrádku v pražské Stromovce, v němž knihovna sídlila v letech 1924–1929. (Slovanská knihovna. Speciální sbírky: T-O-261.)

Obr. 2 Slavnostní otevření zrekonstruované Slovanské knihovny dne 29. 4. 1998. Zleva: ředitelka Slovanské knihovny Milena Klímová, ředitel Národní knihovny České republiky Vojtěch Balík a ředitel Slovanského ústavu Akademie věd České republiky Vladimír Vavřínek. (Slovanská knihovna. Speciální sbírky: T-SK, nezpracováno. Sběrka fotografií. Foto: Eva Hodíková, Národní knihovna České republiky.)

Obr. 3 Bývalá kaple sv. Jana Nepomuckého mezi 3. a 4. nadzemním podlažím Klementina představovala až do zahájení rekonstrukce Klementina hlavní vstup do Slovanské knihovny. Po dokončení revitalizace se počítá s obnovením tohoto účelu. (Foto: Markéta Tichá, Národní knihovna České republiky.)

Obr. 4 Václav Havel a generální ředitel Národní knihovny České republiky Vlastimil Ježek dne 14. 9. 2006 v Klementinu na vernisáži výstavy „Básnické slovo – inspirace grafiky“, kterou organizovala Slovanská knihovna. (Foto: Eva Hodíková, Národní knihovna České republiky.)

BABKA. Lukáš. Sto let pražské Slovanské knihovny. *Knihovna: knihovnická revue*. 2024, roč. 35, č. 1, s. 37—46. ISSN 1801-3252.